

## THE OFFICE OF QADI AL-QUDAT IN CAIRO UNDER THE BAHRI MAMLUKS

Joseph H. Escovitz, Klaus Schwarz Verlag, Islamkundliche Untersuchungen Band 100, Berlin 1984, VI + 280 s.

M. Fatih YALÇIN\*

İlk defa Abbasîler tarafından Bağdat'ta kurulan kadılıkudatlık müessesesi, İslâm devletlerinde kazâ sisteminin en üstünde bulunan bir makamdır. Joseph H. Escovitz, bu çalışmasında 1250-1382 yıllarında hüküm süren Bahrî Memlûkler'in başşehri Kahire'deki kadılıkudatları detaylı bir şekilde inceleyerek, kadılıkudatlık müessesesi ile ilgili bilgi edinmemizi sağlamıştır.

Eser altı bölüm, sonuç, indeks ve bibliyografyadan oluşmaktadır. Yazar, tablo ve grafiklerden de yararlanmıştır.

Eserin birinci bölümü (s. 1-40) giriş mahiyetindedir. Yazar burada çalışmasının sınırını ve kapsamını belirttikten sonra kullandığı kaynaklarla ilgili bilgi vermiştir. Kaynakları tabakat ve genel tarih kitapları olmak üzere iki başlık altında ele almıştır. En çok istifade ettiği eserden başlayarak kullandığı kaynakların öne çıkan taraflarını, eksikliklerini örnekler vererek zikretmiştir. Bunun yanı sıra kaynakları karşılaştırmak suretiyle ne kadar titiz bir çalışma yürüttüğünü de vurgulamaya çalışmaktadır. Yazarın bu bölümde verdiği bilgiler, kaynakları yeterince kullandığını ortaya koymaktadır.

Bu bölümde yazar, ilk olarak en iyi kaynak şeklinde nitelendirdiği İbn Hacer'in (ö. 1449) *Ref'ü'l-isr an kudâti Mısır* isimli eserini tanıtmıştır. Daha sonra yine aynı müellife ait *ed-Dürerü'l-Kâmine ile Ref'ü'l-isr'i* karşılaştırmıştır. Bu iki eser arasında benzerlikler olduğunu fakat *Ref'ü'l-isr'*in daha detaylı bilgiler ihtiva ettiğini örnekler vererek anlatmıştır (s. 6-7). Çalışması için en önemli kroniklerin Aynî'nin (ö. 1451) *İkdü'l-cüman* ile Makrîzî'nin (ö. 1442) *es-Sülûk* isimli eserler olduğunu ifade eden müellif, bu iki eserin detaylı bilgiler içerdiğini ve fakat bazı durumlarda yetersiz kaldıklarını birkaç örnekle göstermeye çalışmıştır (s.15-16).

Yazar, kaynaklarla ilgili bilgiden sonra Bahrî Memlûkler devrinde dört kadılıkudat uygulamasının ne zaman başladığını ve neden bu uygulamaya ihtiyaç duyulduğunu kaynakları tartışarak ortaya koymaya çalışmıştır. Yazar bu uygulamanın önemli bir devrim olduğunu ifade etmektedir (s. 27).

\* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, DKAB, (mfyalcin@sakarya.edu.tr)

İkinci bölümde (s.41-93) yazar eser boyunca yaptığı gibi Kahire'deki en zayıf mezhepten en güçlü mezhebe doğru bir sıralama takip ederek, kadılıkukatları sırasıyla Hanbelî, Malikî, Hanefî ve Şafîî mezhebine göre tespit etmiş ve bunları tablolarda da göstermiştir. Bahrî Memlükler döneminde görev yapan yedi Hanbelî kadılıkukat, on bir Malikî kadılıkukat, on sekiz Hanefî ve aynı sayıda Şafîî kadılıkukat tespit etmiştir. Yazar, kadılıkukatları kronolojik sıraya göre teker teker ele almıştır. Sultan tarafından tayin edilen Mısır kadılıkukatlarının bu göreve getirilmelerinde etkili olan faktörlerle ilgilenmiştir.

Yazara göre Mısır kadılıkukatlığına atanmada sultan ya da ümeranın desteğini sağlama, akrabalık bağları, liyakat ve kadı nâibi olmak üzere dört temel husus ön plana çıkmaktadır (s. 76). Örneğin Mısır Malikî kadılıkukatlığına atanabilmek için el-Ahnâî ailesine mensup olmak önemlidir. Zira bu aile mensupları uzun yıllar bu görevi üstlenmişlerdir. Yine Hanefî İbn Türkmânî ailesi Memlük ümerası ile kurduğu yakın ilişkileri kullanarak Mısır Hanefî kadılıkukatlığını bir süre elinde bulundurmaya başarmıştır. Mısır'da en yaygın mezhep olan ve diğer mezhep kadılıkukatlarına nazaran daha prestijli bir konuma sahip olan Şafîî kadılıkukatlığı için İbn Cema, İbn bintü'l-Eazz, es-Subkî ailerine mensup olmak önemli bir avantajtır. Bunun yanı sıra bazı kadılıkukatların göreve atanmalarında etkili olan faktörlere tesadüf edilememiştir.

Yazar üçüncü bölümde (s.94-130) kadılıkukatların sosyal ve coğrafi menşelerini ele almıştır. Bu bölümde kadılıkukatların önemli akrabalık ilişkilerini ve yetiştikleri bölgeleri incelemiştir. Hangi mezhepte hangi ailelerin daha baskın olduğunu çok iyi tespit etmiştir. Bu bölümdeki bir diğer önemli tespit, Şafîî ve Hanefî kadılıkukatların daha ziyade Kahireli olmadığı fakat Malikî kadılıkukatların çoğunluğunun Kahire dışındaki Mısır'ın köylerinde doğmuş olmalarıdır. Bununla birlikte tayinlerde coğrafi menşenin önemli bir faktör olduğuna dair herhangi bir somut delil olmadığını da vurgulamıştır (s. 120).

Hanbelî kadılıkukatların sosyal ve coğrafi menşelerinin muhtelif olduğunu, bununla birlikte onlar hakkında kaynakların yeterince bilgi vermediğini belirtmektedir. Hanbelî kadılıkukatların ikisi kadı oğlu olup biri tüccar bir aileye mensuptur. Malikî tabakat literatürünün azlığından bahseden yazar, tarihçilerin de Malikîlerle yeterince ilgilenmediğini bu yüzden Malikî kadılıkukatların aileleriyle ilgili bilgilerin yetersiz olduğundan yakınmıştır. Bunun yanı sıra Malikî kadılıkukatların önemli kısmının Şafîî mezhebi mensubuyken daha sonra Malikî mezhebine geçtiğini, uzun yıllar Mısır Malikî kadılıkukatlığını elinde tutan el-Ahnâî ailesinden kadılıkukatların hepsinin

Şafii mezhebinden Malikî mezhebine geçtiğini tespit etmiştir. Ayrıca yazar, bu ailede kadılığın babadan oğla değil de genellikle amcadan yeğene geçtiğini belirtmektedir. Hanefî kadılıkudatların çoğunun Dımaşk'tan Mısır'a geldiğini ve Dımaşk doğumlu olduklarını ifade etmektedir. Aralarında az da olsa Hind asıllı ve Malatya doğumluların olduğunu da tespit etmiştir. Şafii kadılıkudatları İbn bintü'l-Eazz ve İbn Cemaa ailesi mensuplarını incelemiş ve bu aile mensuplarının menşeleri ile ilgili bilgi vermiştir. Daha sonra bu ailelere mensup olmayan diğer dokuz kadılıkudatın menşelerini incelemiştir.

Yazar, dördüncü bölümde (s.131-172) kadılıkudatların kazâî görevlerine yer vermiştir. Bu görevleri esnasında onlara yardım eden bir nevi noter olan şahitlerden, kâtiblerden, nikah memurlarından ve kadı nâiblerinden kısaca bahsetmiştir. Kadı nâibleriyle ilgili çalışmalara ihtiyaç olduğunu da ifade etmiştir. Kadılıkudatların muhtelif nedenlerden dolayı düzenlenen resmî törenlere, biat ve cenaze merasimlerine katıldıklarını, sultanların ve/veya veliahtların nikah akitlerini gerçekleştirdiklerini ifade eden yazar, muhtemelen kaynakların bu konuda fazla bilgi sunmamasından dolayı az sayıda da olsa kadılıkudatların baktığı davalardan örnekler vermiştir. Bu örnekler arasında hicrî 720 yılında Salahîyye medresesinde dört kadılıkudat, kadı naibleri ve önde gelen alimlerin katılımıyla gerçekleştirilen İsmail ez-Zındık'ın davası, 701 yılında Malikî kadılıkudat İbn Mahluf'un kafirlikle suçladığı Ahmet b. Muhammed el-Bekâkî'nin davası, 784 yılında Malikî kadılıkudat Cemaleddin b. Hayr el-Ensarî'nin küfürle suçladığı Bedreddin Ahmed b. Sâhib'in davası vardır. Bu davalar sonucunda idam cezası verilmiş ve bu ceza uygulanmıştır. Sapkınlıkla suçlanan ve hakkında ölüm cezası verilen Kahire'de vaizlik yapan Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Cebbân'ın cezası ise sultan tarafından affedilmiştir. Fakat onun kürsülerde vaaz etmesi yasaklanmıştır. Burada yazar, mahkemede alınan kararların meclise katılanlar tarafından tartışıldığını ve nihaî kararın dört kadılıkudatın ittifakıyla alındığını vurgulamaktadır. Daha sonra İbn Teymiyye ve öğrencilerinin tasavvuf karşıtı söylemleri ile öne çıkmaları ve bunun neticesinde yaşanan olayların mahkemeye intikal etmesini ele alan yazar, İbn Teymiyye'nin önce hapis cezası aldığını, fakat daha sonra ümeranın araya girmesiyle serbest bırakıldığını ancak kısa bir süre sonra tekrar hapsedildiği süreci ele almıştır. Hicrî 709 yılında Melik Nâsır Muhammed tahta geçince sultanın İbn Teymiyye'yi hapisten çıkardığını ve ona hürmet ettiğini bildirmiştir. Yazar, bu davalar ve ele aldığı diğer davalardan, kadıların verdiği en ağır cezanın ölüm cezası olduğunu, bunun dışında hapis ve sürgün cezalarının da verildiği sonucuna ulaşmıştır (s. 147). Yazarın ele aldığı dava örneklerinden anlaşıldığına göre, davaların önemli bir kısmı vakıflar ve miras ile ilgilidir. Yazar, kadılıkudatlar ve memlükler arasında vakıflar hususunda çıkan ihtilaflar ve davalar ile ilgili bazı

örneklere de yer vermiştir. Yazarın verdiği bilgilerden, Bahrî Memlûkler döneminde kadılıkudatların başta Salahiyye medresesi olmak üzere çeşitli medreselerde ve dârüladlde davalara baktıkları anlaşılmaktadır.

Yazar, beşinci bölümde (s.173-227) kadılıkudatların, kadılıkudatlık dışında tayin edildikleri mansıblardan bahsetmiştir. Ancak zikredilen mansıbların hepsinin onların kadılıkudatlığı esnasında yürüttüğünü söylemenin zor olduğunu, bu duruma kaynakların izin vermediğini belirtmektedir (s. 173-174). Bu görevleri eğitimle ilgili olanlar ve olmayanlar şeklinde iki başlık altında incelemiştir. Eğitimle ilgili olanlar müderrislik ve şeyhliktir. Bu başlık altında kadılıkudatların hangi medreselerde ders verdiği ve yıllar içinde tercihlerindeki değişimi görmek mümkündür. Eğitimle ilgili olmayan görevleri arasında en çok vezirliği üstlenmişlerdir. Bunun dışında nâzıru'l-hâslık, evkaf nazırlığı, kazaskerlik ve hatiplik de vardır.

Bütün kadılıkudatların, kadılıkudatlık görevinden önce veya kadılıkudatlık esnasında yahut kadılıkudatlık görevinden sonra eğitimle ilgili mansıblar üstlendiğini ifade eden yazar, eğitimle ilgili mansıb elde etmede en başarılı olanların Şafii mezhebine mensup kadılıkudatlar olduğunu daha sonra sırasıyla Hanefîlerin, Malikîlerin ve son olarak da Hanbelîlerin geldiği tespitinde bulunmaktadır (s. 173).

Yazara göre kadılıkudatlar, ulema ile rekabet halinde olmuştur. Bununla birlikte kadılıkudatların yüksek mevkide bulunmaları eğitimle ilgili mansıblara atanma garantisi vermemiştir (s. 192).

Yazar, altıncı bölümde (s.228-257) alimlerin tâlip oldukları en üst düzey mansıb olan kadılıkudatlık görevine tayin edilenlerin görevlerinin nasıl ve hangi sebeplerden dolayı sona erdiğini, akabinde uğradıkları cezaî yaptırımların neler olduğunu ele alınmıştır. Buna göre görev esnasında vefat, kadılıkudatların görevlerinin sona ermesinde en başta gelen faktördür. İkinci sırada ise görevden azletme gelmiştir. Bununla birlikte özellikle Hanefî kadılıkudatların görevlerinin sona ermesinde istifa da diğer bir faktör olmuştur (s. 249-250).

Yazar, Hanbelî kadılıkudatların ortalama görev süresinin diğer mezhep kadılarına göre daha uzun olduğunu, onlardan beşinin görevi sırasında vefat ettiğini tespit etmiştir. Özellikle hicrî 738 yılında Hanbelî ve Şafii kadılıkudatlarının yolsuzluktan azledildiği, Hanbelî kadılıkudat İzzeddin b. Avaz'ın hapse atıldığı üzerinde durmuştur (s. 233).

Yazara göre görevi başında vefat eden Malikî kadılıkudatların sayısı dokuzdur. Onlar, Hanbelîlerin aksine sık sık azledilmiş ve bir süre sonra görevlerine yeniden iade edilmiştir. Hanbelîlere nazaran siyasî açıdan daha ihtirashlı olmuşlardır (s. 235).

Hanefî kadilkudatların dokuzu görevi başında vefat etmiştir. Bir kısmı, çocuklarına kötü davranmak ve ümera ile ilişkilerinden dolayı azledilmiştir. Sadece dördü görevinden istifa etmişlerdir. Yazar, baskı ve siyasî entrikaları bu istifalarda etkili olan nedenler arasında zikretmiştir (s. 239). Azil ve istifadan sonra Hanefî kadilkudatların daha ziyade Mısır dışındaki -özellikle Dımaşk- şehirlerde müderrislik görevi yaptığı görülmektedir.

Yazara göre Şafii kadilkudatların altısı görevi başında vefat etmiştir. Şafii kadilkudatların yarısından fazlası ise görevinden azledilmiştir. Burada dikkat çeken husus Bahrî Memlükler döneminde Mısır Şafii kadilkudatlığı yapanların yarısına yakınının azledildikten sonra Dımaşk Şafii kadilkudatlığına tayin edilmeleri olmuştur (s. 243). Bunun dışında azledildikten sonra şeyhuşşüyûhluk, kazaskerlik ve müderrislik görevini üstlenenler de olmuştur (s. 244).

Yazar, sonuç bölümünde (s.258-261) genel bir değerlendirme yaparak ulaştığı sonuçları zikretmiştir. Buna göre, kadilkudatların kariyerlerinin mezheplere göre çok değişiklik göstermediği, kadilkudatlığa atanmak için ilişkilerin ve himayenin öne çıktığı fakat her kadilkudatın oğlunu ya da akrabasını bu göreve getiremediği, kadilkudatların çoğunluğunun Kahireli olmadığı, hayatında bir kez de olsa müderrislik görevini yürüttüğü ve önemli bir kısmının seleflerinin nâibliğini yaptığı, nâiblik yapanların önemli bir kısmının da evlilik ilişkileri ile kadilkudatlık için kayda değer bir konum elde ettiklerini belirtmiştir. Yazara göre kadilkudatların çoğu, önde gelen ulema ailelerine mensup olsa da kadilkudatların oğullarının prestiji yüksek mansıblar elde etme garantisi olmamıştır.

Netice itibariyle yazar, çalışmasında Bahrî Memlükler döneminde kadilkudatlık görevini yürütenleri başarılı bir şekilde analiz etmiştir. Çalışma, konuyu ele alış bakımından da önemlidir. Yazar, kaynakları sık sık tartıştırmış, kaynaklarda geçen bilgi farklılıklarının nedenlerini çözmeye çalışmıştır. Ayrıca ümeranın kadilkudatlarla ilişkisiyle ilgili önemli bilgiler de vermiştir. Çalışmanın içeriği, özellikle incelenen dönemde ulema sınıfı ile ilgili de ipuçları vermektedir. Ayrıca bu çalışmanın devamı niteliğinde Burcî Memlükler döneminde Kahire kadilkudatları çalışılabileceği gibi, Bahrî veya Burcî Memlükler döneminde diğer şehirlerdeki kadilkudatlar da ele alınabilir. Bu açıdan bakıldığında yazar, çalışmasında Kahire’de görev yapan kadilkudatları ele aldığından devletin diğer bölgelerindeki kadilkudatlarla ilgili bilgi vermemiştir. Bu durum, Kahire’de görev yapan kadilkudatlarla diğer şehirlerdeki kadilkudatlar arasında ne tür benzerlikler ya da farklılıklar olduğu hususunda bilgi edinmeyi güçleştirmektedir.